IDENTIFICĂRI CONCEPTUAL-TEORETICE ALE RELAȚIEI „SECURITATE INTERNAȚIONALĂ - CRIZĂ”

Svetlana CEBOTARI
Republica Moldova, Chișinău, Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea Relații Internaționale, Științe Politice și Administrative, Departamentul Relații Internaționale; Academia Militară ,,Alexandru cel Bun”
Doctor habilitat în științe politice, conferențiar universitar

Sergiu PLOP
Republica Moldova, Chișinău, Academia Militară ,,Alexandru cel Bun”
Comandant (rector), colonel

Gheorghe RUSNAC
Republica Moldova, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Biblioteca Științifică ,,Andrei Lupan” (Institut), Universitatea de Studii Politice și Economice Europene ,,Constantin Stere”, Facultatea Relații Internaționale și Științe Socio-Umane
Doctor habilitat în istorie, profesor, academician

The presence of a high degree of instability and unpredictability conditioned by the emergence of asymmetric risks and threats, redefining the relations between the great powers and increasing the freedom of action of regional, state or non-state actors. The present events on the international arena caused changes in the security environment in: instability, diversification, modernization, uncertainty, special mobility, the high rate of change as well as current trends of influence of the geopolitical actors-power centers on the security's architecture at global and regional level.

Thus, this article subjects the analysis the correlation between the international security phenomenon and the crisis.

Key words: *impact, crisis, international security, international relations, geopolitical actors*

Introducere

În contextul noilor metamorfoze geopolitice, mediul actual de securitate este caracterizat prin prezența unui grad ridicat de instabilitate și imprevizibilitate condiționat de manifestarea unor riscuri și amenințări asimetrice, de redefinirea relațiilor dintre marile puteri și de creșterea libertății de acțiune a actorilor regionali, statali sau nonstatali [18, p.119]. Evenimentele de pe mapamond, desfășurate la sfârșitul secolului XX - începutul secolului XXI au provocat modificări profunde, atât pozitive, cât și negative în toate

domeniile existenței sociale, inclusiv și în mediul de securitate. Aceste modificări au dus la conturarea unor caracteristici ale mediului de securitate, în care instabilitatea, diversificarea, modernizarea, incertitudinea, mobilitatea deosebită, rata mare a schimbărilor cât și tendințile actuale de impunere a influenței din partea actorilor geopolitici - centre de putere pot determina schimbarea arhitecturii securității la nivel global și regional, cât și pot determina trecerea la proectatrea unor noi structuri a sistemului raporturilor internaționale.

Astfel, **la nivel global**, schimbările care au avut loc în plan mondial de securitate au următoarele repere:

a) trecerea de la sistemul de securitate bazat pe bipolaritate la cel unipolar, iar mai apoi la cel multipolar;

b) a sporit posibilitatea dar și capacitatea de rezolvare a conflictelor / crizelor prin intermediul dialogului. Actorii, procedeele și caracteristicile de această natură fiind mult mai diverse și extinse, iar gama evenimentelor interne și internaționale soluționate pe calea tratativelor devine tot mai mare [11, p.10].

c) creșterea importanței actorilor nonstatali de securitate au adus în sfera de interes a securității, forțe, mijloace și procedee neconvenționale, având ca rezultat așa-zisele riscuri și amenințări asimetrice;

d) apariția statelor independente mici care nu dispun de forță economică și militară, neimportante în planul securității, dar vulnerabile în condițiile prezenței diverselor riscuri și pericole, nevoite să apeleze la protecția actorilor mai importanți sau la diferite sisteme de alianțe;

e) amplificarea fenomenului de globalizare în toate domeniile existenței umane, inclusiv în cel economic și al securității, cauzează efecte și consecințe pozitive și negative, încă neidentificate complet;

f) apariția și dezvoltarea unor tehnologii avansate, cu aplicabilitate în domeniul militar schimbă esențial fizionomia acțiunilor militare, prin amplificarea deosebită a capacităților de conducere și comunicații, a celor destructive, prin schimbarea naturii și modului de afectare a capacităților adversarului.

La nivel continental, respectiv în Europa, acest proces a fost marcat de căderea zidului Berlinului și reunificarea Germaniei, implozia Uniunii Sovietice și a RSF Iugoslavia, care au dus implicit la apariția unor noi state independente [12, p.11].

Toate aceste schimbări care s-au desfășurat pe mapamond începând cu finele secolului trecut au repercursiuni directe în prezent asupra sistemului de securitate, condiționând modificarea acestuia.

Identificări conceptuale ale "securității internaționale"

Pentru o mai bună comprehensiune a corelației existente între conceptul de ,,securitate" și ,,criză", apare necesitatea de a scoate în relievanță unele

abordări cu referire la aceste fenomene, argumentația fiind axată pe încercarea de a evidenția principalele caracteristeci de manifestare ale acestora.

Astfel, un prim concept care care trebuie să fie supus analizei este cel ce se referă la termenul de „securitate". În literatura de specialitate s-a impus o multitudine de abordări cu referire la termenul dat. Conceptul „securitate" reprezintă un termen multidimensional, care se referă nu doar la aspectele politice şi militare, ci şi la cele economice, sociale, culturale, ecologice, şi chiar demografice. Specialiştii au încercat să găsească o formulare clară, precisă şi cuprinzătoare a conceptului de securitate, majoritatea definiţiilor aceptate la nivel internaţional evidenţiind diferite aspecte ale securităţii, precum valorile naţionale, durata şi intensitatea ameninţărilor, lipsa războiului, modul de viaţă acceptabil etc.

Conform definiției date în Dicționarul Explicativ al limbii române, securitatea reprezintă starea de a fi la adăpost de orice pericol. De asemenea, conform definiției, securitatea reprezintă sentimentul de încredere și liniște pe care îl dă cuiva absența oricărui pericol [6, p.969]. Una dintre definiţiile securităţii este cea înaintată de către J.Balazj conform căreea securitatea internaţională este determinată în fond de securitatea internă şi externă a diferitelor sisteme sociale, de măsura în care, în general, identitatea sistemului depinde de circumstanţele externe.

O nouă definiție cu referire la conceptul de ,,securitate" este introdusă în circuitul științific în anul 1952 de către A.Wolfers, potrivit căreea ,,securitatea măsoară absența amenințărilor la adresa valorilor dobândite, iar în sens subiectiv, absența temerii că asemenea valori vor fi atacate" [22].

O încadrare a preocupărilor Studiilor de Securitate în aria relațiilor militare internaționale este efectuată în 1988 de către J.Nye și S.Lynn-Jones conform cărora acestea sunt probleme generale (cauzile războiului și ale alianțelor, orientările politice, prezența amenințărilor militare sau de altă natură, cu care se confruntă anumite țări). Domeniul include cercetarea teoretică fundamentală asupra cauzelor conflictului și războiului în sistemul internațional, dinamicile și rezultatele conflictului, natura și perceperea amenințărilor, precum și eforturile de a ameliora și rezolva conflictele cauzate de asemenea amenințări [14, p.17].

În literatura de specialitate termenul de pace și securitate sunt folosiți de multe ori într-o manieră puțin diferențiată. Astfel, în textul Cartei Națiunilor Unite, ambii termeni sunt tratați împreună. Cu toate acestea sensurile acestora diferă. Starea de pace desemnează lipsa unui conflict armat, pe când securitatea se referă la lipsa amenințărilor [14, p.180]. Securitatea devine o preocupare a tuturor statelor, iar tensiunile sunt un fenomen universal al vieții sociale care apar atât în sfera afacerilor interne, cât și în sfera afacerilor externe [15, p. 470]. Astfel, securitatea este o noțiune complexă și contoversată. Securitatea apare ca

trăsătură centrală a unei dispute politice atunci când actorii amenință sau utilizează forța pentru a obține ceea ce doresc unii de la alții [15, p.36]. De asemenea, securitatea este un fenomen care continuă să fie creat de intenția sau acțiunea umană. Ea include toate acele schimbări dintre oameni și agenților - state, organizații internaționale, corporații, asociații - în cadrul cărora actorii nu numai că urmăresc anumite rezultate, ci sunt dispuși să folosească violența și intimidarea coercitivă pentru a obține ceea ce doresc [13, p.37].

La nivel teoretic conceptualizarea ideii de securitate a cunoscut o profundă transformare în perioada de după 1989, când noțiunea a fost extinsă conform schimbărilor existente pe arena internațională. Noțiunea de securitate nu poate fi analizată fără a lua în considerare schimbările de perspectivă și apariția unor idei noi în disciplina relațiilor internaționale și în practica acestora. Securitatea este condiția sau starea în care o entitate este sigură de supraveţuirea sa. Securitatea poate fi definită ca studiul amenințărilor, utilizării și controlului forței militare. În înțelesul fundamental al termenului de ,,securitate" aceasta desemnează o stare în care un stat nu se confruntă cu amenințări (sau nu le percepe). Astfel, noțiunea de securitate a fost extinsă la nivel sistemic, aceasta indicând prezența unei situații neconflictuale între state, în special între marile puteri [14, p.183].

Adepţii lărgirii sferei de definire a securităţii sunt reprezentanţii Şcolii de la Copenhaga: B.Buzan, O.Waever şi J. de Wilde. Aceştia definesc securitatea în funcţie de perceperea ameninţării la adresa existenţei unui obiect de referinţă. Acesta poate face parte dintr-o mulţime care include actori nonstatali, principii abstracte şi chiar natura. Sursa ameninţării poate fi identificată în statele agresive, tendinţele sociale negative sau diversitatea culturală. În concepţia Şcolii de la Copenhaga, ameninţările se pot manifesta în diferite domenii: politic, militar, economic, demografic, cultural, ecologic etc.

Astfel, problema securității devine aria de cercetare pentru B.Buzan care observă ambiguitatea termenului de securitate. În opinia sa securutatea poate fi localizată la nivel individual, statal și sistemic și identifică atât un motiv de comportament, cât și o posibilă condiție universală. Odată extins în acest cadru mai larg, ambiguitatea, care-i afectează utilizarea la nivel național, devine mai degrabă o calitate decât un dezavantaj. Ideea de securitate cuprinde atât dinamica conflictului, cât și armonia, sau mai exact lărgimea sferei acoperite il face necesar când este aplicat sistemului internațional ca întreg. Potrivit lui B.Buzan, securitatea internațională este definită în funcție de trei elemente principale. Astfel, Buzan postulează mai întâi că statele trebuie să fie considerate obiecte de referință, dat fiind faptul că ele constituie cadrul ordinii și cea mai înaltă formă de guvernare. În al doilea rând, condițiile sistemice în care evoluiază statele ce influențează, cât de sigur sunt / se simt acestea unele în raport cu altele, și care este gradul de implicare cu referire la asigurarea

securității internaționale. Securitatea fiecărui stat, în opinia lui Buzan, va fi o problemă care nu poate fi luată în considerare decât în raport cu ale celorlalte state. În al treilea rând, securitatea este nu doar o problemă de relaționare, ci și una care nu poate cunoaște decât rezolvări temporare. Însăși natura anarhică a mediului în care evoluează statele definește o natură competitivă a relațiilor dintre acestea [14, p.16]. Războiul Rece a privelegiat abordarea realistă a problematicii securității. Din această perspectivă, statele, obiectele de referință luate în considerație trebuie să-și asigure păstrarea valorilor cardinale, dintre care prima este supraveţuirea, iar instrumentul militar este cel chemat să îndeplinească această sarcină.

Până în prezent nu a fost publicată o metodologie de analiză a conceptului de securitate, însă definirea acestuia este un subiect important care se regăseşte şi în documentele oficiale ale unor organizaţii internaţionale. În literatura de specialitate termenul de pace și securitate sunt folosiți de multe ori într-o manieră puțin diferențiată. Astfel, în textul Cartei Națiunilor Unite, ambii termeni sunt tratați împreună. Cu toate acestea sensurile acestora diferă. Starea de pace desemnează lipsa unui conflict armat, pe când securitatea se referă la lipsa amenințărilor [14, p.180]. Securitatea devine o preocupare a tuturor statelor, iar tensiunile sunt un fenomen universal al vieții sociale care apat atât în sfera afacerilor interne, cât și în sfera afacerilor externe [15, p.470]. Astfel, securitatea este o noțiune complexă și contoversată. Securitatea apare ca trăsătură centrală a unei dispute politice atunci când actorii amenință sau utilizează forța pentru a obține ceea ce doresc unii de la alții [15, p.36]. De asemenea, securitatea este un fenomen care continuă să fie creat de intenția sau acțiunea umană. Ea include toate acele schimbări dintre oameni și agenții lor - state, organizații internaționale, corporații, asociații - în cadrul cărora actorii nu numai că urmăresc anumite rezultate, ci sunt dispuși să folosească violența și intimidarea coercitivă pentru a obține ceea ce doresc [13, p.37].

Astfel, în conformitate cu textul Cartei Organizaţiei Naţiunilor Unite (ONU) [5], în special conform prevederilor art.2 al Capitolului I, toţi membrii trebuie să îşi rezolve disputele internaţionale prin mijloace paşnice, într-o manieră în care pacea, securitatea şi justiţia internaţionale nu sunt puse în pericol. Toţi membrii trebuie să se abţină, în relaţiile lor internaţionale, de la ameninţarea cu forţa sau folosirea forţei împotriva integrităţii teritoriale sau independenţei politice a oricărui stat sau în orice altă manieră care contravine scopurilor ONU Nimic din prezenta Cartă nu trebuie să autorizeze ONU să intervină în probleme ce ţin în esenţă de jurisdicţia internă a oricărui stat, nici nu trebuie să iniţieze asemenea pretenţii de acord întemeiate pe prezenta Cartă; acest principiu nu trebuie să prejudicieze aplicarea măsurilor de impunere din Capitolul VII. De asemenea, conform prevederilor art.51 al Capitolului VII, nimic din conţinutul Cartei nu trebuie să prejudicieze dreptul inalienabil la

autoapărarea individuală sau colectivă în condiţiile în care un atac armat are loc împotriva unuia dintre membrii ONU, până când Consiliul de Securitate ia măsurile necesare pentru menţinerea păcii şi securităţii internaţionale. În anul 2003, Secretarul General al ONU, K.Annan, a organizat o întâlnire cu 16 specialişti din diverse ţări pentru a analiza viitoarele ameninţări la adresa păcii şi securităţii internaționale [19]. Dezbaterile au vizat şi definirea conceptului de securitate. Experţii ONU au propus o definiţie a securităţii ce include două categorii de riscuri la adresa sa: de tip „hard", precum terorismul internaţional, proliferarea armelor de distrugere în masă, conflictele intra şi interstatale și de tip „soft" cum ar fi de exemplu, sărăcia extremă, incultura, şomajul, bolile contagioase, degradarea mediului, extremismul religios, violarea drepturilor omului etc.

Delimitarea conceptuală a termenului de securitate este prezentă și în statutul Organizaţiei Tratatului Atlanticului de Nord (NATO). Astfel, în conformitate cu prevederile art.2 al Statutului, Părţile vor contribui la dezvoltarea continuă a relaţiilor internaţionale de pace şi prietenie prin consolidarea instituţiilor libere, prin facilitarea unei mai bune înţelegeri a principiilor pe baza cărora sunt fondate aceste instituţii şi prin promovarea condiţiilor de asigurare a stabilităţii şi bunăstării. Ele vor căuta să elimine conflictele din politicile lor economice internaţionale şi vor încuraja colaborarea economică bilaterală sau multilaterală". În acest context se înscriu și prevederile art.3 conform cărora, în scopul îndeplinirii mai eficiente a obiectivelor Tratatului, Părţile, separat sau împreună, prin intermediul auto-ajutorării şi al sprijinului reciproc continue, îşi vor menţine şi îşi vor dezvolta capacitatea individuală şi cea colectivă de rezistenţă în faţa unui atac armat. Părţile convin că un atac armat împotriva uneia sau mai multora dintre ele, în Europa sau în America de Nord, va fi considerat un atac împotriva tuturor şi, în consecinţă, sunt de acord ca, dacă are loc un asemenea atac armat, fiecare dintre ele, în exercitarea dreptului la auto-apărare individuală sau colectivă recunoscut prin Articolul 51 din Carta Naţiunilor Unite, va sprijini Partea sau Părţile atacate prin efectuarea imediată, individual sau de comun acord cu celelalte Părţi, a oricărei acţiuni pe care o consideră necesară, inclusiv folosirea forţei armate, pentru restabilirea şi menţinerea securităţii zonei nord-atlantice. Orice astfel de atac armat şi toate măsurile adoptate ca rezultat al acestuia vor trebui raportate imediat Consiliului de Securitate. Aceste măsuri vor înceta după ce Consiliul de Securitate va adopta măsurile necesare pentru restabilirea şi menţinerea păcii şi securităţii internaţionale". De asemenea, conform art.8 fiecare Parte declară că nici una din obligaţiile internaţionale, aflate în vigoare la un moment dat între ea şi oricare din celelalte Părţi sau un al treilea stat, nu este în contradicţie cu prevederile prezentului Tratat şi se angajează să nu îşi asume nici o obligaţie internaţională aflată în conflict cu acest Tratat [17].

Încercări de a defini conceptul de securitate au fost făcute și în cadrul summit-ului de la Istanbul, din iunie 2004, NATO. Astfel, în cadrul Summitului de la Istambul conceptul de securitate este analizat prin prisma următoarelor obiective ale organizaţiei: crearea unui „pod multilateral" peste Atlantic, apărarea colectivă, aplicarea indivizibilităţii securităţii aliate, contracararea ameninţărilor la adresa teritoriului aliaţilor, oricare ar fi sursa acestora [19].

În calitate de important partener strategic al NATO, Uniunea Europenă (UE) a încercat să completeze obiectivele Tratatului de la Maastricht printr-o strategie de securitate proprie. Astfel, conform prevederilor Strategiei de Securitate Europeană, lansată la sfârşitul anului 2003, UE are ca punct de plecare premisa care susţine că răspunsul la riscurile, pericolele şi ameninţările la adresa securităţii europene trebuie adaptat fiecăriu tip al acestora, printr-o strategie multiplă şi o abordare comprehensivă. Strategia Solana, aşa cum mai este denumit acest document, identifică unele ameninţări şi vulnerabilităţi care derivă din dezvoltările politice, economice, demografice, ecologice, ştiinţifice şi tehnologice. Ameninţările identificate de Strategie sunt: terorismul internaţional, proliferarea armelor de distrugere în masă, statele eşuate, crima organizată etc. Printre vulnerabilităţile punctate de Strategie se numără: dependenţa energetică a Europei, încălzirea globală, dar şi riscuri şi pericole precum sărăcia. Declaraţia Comună pentru Integrarea Apărării Europene (2004)2 întăreşte concepţia europeană asupra securităţii, de asemenea, subliniază şi rolul cooperării şi consensului în realizarea şi conservarea securităţii (strategia securitatii UE) [9].

Conceptualizarea termenului de securitate este prezentă și în statutul Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (OSCE). Astfel, în domeniul asigurării securității, OSCE are drept obiective prevenirea conflictelor şi gestionarea crizelor; controlul armamentelor şi dezarmarea; sporirea încrederii şi a securităţii; cooperarea în plan economic, cultural, umanitar şi ecologic, conceptualizarea unui model de securitate în zona sa de responsabilitate. Concepţia de securitate a OSCE este prezentată în Carta pentru Securitate Europeană conform căreea fiecare stat participant are drept egal la securitate. De asemenea, Concepția de Securitate a OSCE, reafirmă dreptul inalienabil al fiecărui stat participant şi al tuturor statelor participante la libertatea de alegere a propriilor aranjamente de securitate, incluzând tratatele de alianţă, aşa cum sunt emise. Conform prevederilor Concepției, fiecare stat are dreptul la neutralitate. Fiecare stat participant va respecta drepturile tuturor celorlalte în aceste privinţe. Ele nu îşi vor întări securitatea în detrimentul securităţii altor state. Statele î-și vor construi relaţiile în conformitate cu conceptul de securitate comună şi comprehensivă, ghidat de parteneriat egal, solidaritate şi transparenţă. Securitatea fiecărui stat participant este inseparabil legată de securitatea celorlalte state. Ne vom adresa dimensiunilor umană,

economică, politică şi militară ale securităţii ca la un întreg." Pentru menţinerea păcii nu mai este suficientă intervenţia militară a statelor-naţiune puternice, ci este nevoie de o reţea de aranjamente regionale de securitate colectivă precum ONU, NATO, UE şi OSCE. Problemele de securitate pe care statele şi le-au propus să le rezolve au determinat creşterea numărului şi volumului organismelor internaţionale. În urma activităţii acestor organisme internaţionale s-au diminuat pericolele şi ameninţările, însă, conflictele armate nu au fost eradicate. Principalele zone de instabilitate au fost incluse în procesele de stabilizare, dar rezultatele nu au fost întotdeauna cele prevăzute. Extinderea sistemului de apărare şi securitate al NATO a fost evidentă, prin primirea de noi membrii, de asemenea şi eforturile Uniunii Europene de a dezvolta un model de gestionare a dinamicii de securitate în Europa [16, p.15-16].

Abordări conceptual teoretice ale fenomenului „criză"

Evenimentele de la sfârşitul anului 1989 cu numeroasele mutaţii ale situaţiei politico-strategice în centrul şi estul Europei, au generat un amplu proces de redefinire a raporturilor internaţionale cu implicaţii profunde asupra situaţiei statalor. Procesele politice de la începutul secolului îşi au originea în *efectul de război rece* şi în starea de haos care s-a creat după încheierea acestuia. Ne aflăm încă în derularea primelor etape post-război rece, adică în etapa de restabilire a ordinii de drept şi de refacere a relaţiilor internaţionale ieşite din bipolaritate. Etapa reconstrucţiei şi cea a normalizării, deşi au început, sunt încă departe de aşi atinge obiectivele. Lărgirea NATO şi cea a UE, deşi au creat premise pentru mai buna gestionare a crizelor şi conflictelor specific acestor etape, nu au reuşit să asigure gestionarea corespunzătoare a crizelor politico-militare, ci dimpotrivă, aceste crize au influenţat şi influenţează încă substanţial relaţiile interstatale.

Cele mai grave crize politico-militare de la începutul secolului sunt cele generate de atacurile teroriste de la 11 septembrie 2001 asupra Statelor Unite şi de riposta promptă americană prin declanşarea războiului împotriva terorismului, intervenţia din Afghanistan, războiul din Irak şi consecinţele acestuia pe termen lung. Criza din Orientul Apropiat (conflictul dintre Israel şi palestinieni) nu s-a ameliorat, iar cea a Balcanilor de Vest, deşi gestionată în mod corespunzător de NATO şi, actualmente de UE, se continuă, la fel şi cea din Transnistria, din Cecenia, din Asia Centrală şi din Asia de Sud-Est. Continentul african este zguduit de conflicte militare deschise, atacurile teroriste au făcut numeroase victime la început de secol în Spania, în Turcia, în Federaţia Rusă, în Caucaz, în Asia de Sud-Est şi în multe alte locuri de pe planetă.

În sistemul internaţional modern, interesele divergente şi conflictele de interese sunt la ordinea zilei în materie de intervenţie şi neintervenţie, separatism şi anti-separatism, dispute comerciale, teritoriale şi de suveranitate,

probleme etnice etc., care pot duce, direct sau indirect, la declanşarea unei crize militare. În condiţii normale, orice ţară sau grupări politice încearcă prin mijloace politice, diplomatice şi economice să soluţioneze conflictele de interese dintre ele. Criza militară apare atunci când nu se găseşte o soluţie care să mulţumească toate părţile, când interesele divergente nu pot fi armonizate în mod eficient. Una sau ambele părţi vor dori să folosească puterea militară pentru a pune capăt conflictului de interese. Cu toate acestea, utilizarea forţei este limitată în acest moment şi rezolvarea încă posibilă prin mijloace non-militare.

În ultimii ani, s-au înregistrat o serie de crize militare mai mult sau mai puţin grave, în special în mediul de securitate caracterizat de instabilitate. Criza militară şi, mai apoi, conflictul dintre Georgia şi Rusia din vara lui 2008, cea din Libia din 2011 şi, mai recent, criza din 2014 din Ucraina, cât și criza din Siria sunt doar câteva exemple care demonstrează cum anumite decizii politice creează tensiuni şi dispute, creează situații de criză şi chiar conflict armat [3].

În literatura de specialitate există multiple definiţii ale fenomenului criză, formulate de factorii de luare a deciziilor, militari sau civili, sau de cercetătorii fenomenului. Aceste prime eforturi de analiză scot în relievanță două aspecte notabile: criza în relaţiile internaţionale este un fenomen aparte, important dar care implică puţin consens asupra definiţiei acestei noţiuni. Acest aspect paradoxal poate fi explicat prin extrema complexitate a fenomenului precum şi prin numărul mare de crize produse în secolul XX. Autorii care au studiat aceste fenomene au adoptat definiţii dintre cele mai diverse.

Astfel, termenul „criză” își are etimonul în grecescul κρίσις, ceea ce semnifică schimbare, stare care contribuie la o schimbare în cazul în care mijloacele de realizare a scopurilor devin neadecvate, și care, respectiv, condiționează starea neprevăzută. În opinia lui A.B.Egorov, grecismul κρίσις provine de la verbul κρίνω, care semnifică a alege, a selecta, termen des utilizat în practica juridică antică și care desemna toate acțiunile procesului de judecată: învinuire, desfășurarea procesului de judecată, situația și starea părților implicate în proces, inclusiv și înaintarea sentinței. Cu timpul, termenului grecesc κρίσις i se atribuie și alte semnificații: începutul luptei, ceartă, competiție, inclusiv și explicare (a viselor). Astfel, la etapa inițială, termenul nu are o conotație negativă [8].

Termenul „criză” semnifică: 1. fază în evoluția unei societăți marcată de mari dificultăți (economice, politice, sociale etc.); perioadă de tensiune, de tulburare, de încercări (adesea decisive) care se manifestă în societate. 2. Moment critic, culminant, în evoluția care precedă vindecarea sau agravarea unei boli; declanșare bruscă a unei boli sau apariția unui acces brusc în cursul unei boli cornice [4]. Pentru o mai bună comprehensiune a acestei relații, apare necesitatea de a supune analizei fenomenul de „criză”. Criza, conform definiției

înaintate este considerată un moment de cotitură în relațiile dintre actori sau dintre actori și mediul lor înconjurător. Astfel, criza rachetelor din Cuba (Cuban missile crisis) a fost un potențial moment de cotitură în relațiile dintre SUA și URSS. Amplasarea rachetelor în Cuba amenința schimbarea echilibrului strategic global și, respectiv, echilibrul strategic local împotriva intereselor SUA.

Literatura contemporană de specialitate cu referire la analiza crizelor a cunoscut o dezvoltare în ultimul timp. Se pot distinge două orientări majore. Prima abordează subiectul din perspectiva factorului de decizie. Într-o criză internațională acută, dacă factorii de decizie greșesc, evenimentele se pot escalada rapid, scăpând de sub control și ducând la violență sau pot provoca exarcerbarea violenței dacă aceasta a început. A doua abordare se referă la criză din perspectiva situațional-structurală, examinând-o ca o secvență de interacțiune a actorilor internaționali. O mare parte din modelarea formală-derivată din teoria jocurilor (game theory) a fost aplicată în mod productiv. Această abordare sensibilizează studierea crizelor la constrângerile de mediu și la oportunitățile pe care le pot avea diferite structuri ale sistemului pentru incidența și durata fenomenului [8, p.112-113].

O altă definiție cu referire la fenomenul dat este înaintată în Dicționarul politic, conform căruia criză reprezintă rezultatul trecerii de la o fază de stabilitate structurală a sistemului politic propriu unei societăți la o fază de instabilitate externă, altfel spus „când nu se mai poate continua ca înainte". Ieșirea di criză este posibilă pe căi diverse, alegerea depinzând de abilitatea factorilor politici [21, p.64].

Începutul secolului XXI nu a modificat filosofia, fenomenologia şi fizionomia crizelor politice, militare și politico-militare. De fapt, nu există crize militare în sine, ci toate crizele din domeniul militar sunt de sorginte politico-militară. Totdeauna există o situaţie, o conjunctură sau o decizie politică de unde îşi extrage substanţa o disfuncţionalitate de ordin militar care generează o criză în sistem. De regulă, crizele politico-militare apar atunci când sistemele sau acţiunile politice ajung în impas, când sunt epuizate toate celelalte resurse şi se apelează la ultima forţă care ar putea scoate politica din dificultate, forţa militară. Doar că în practică este demonstrate că nu tot timpul o astfel de soluţie este şi cea mai bună, deşi, uneori, devine singura. De regulă, criza politico-militară constituie o etapă superioară a unei crize politice interne sau internaţionale. Ea marchează acel prag critic după care, adeseori, criza devine război [8, p.26-28].

Actualmente, termenul criză are multiple abordări. Ph.Moreau-Defarges defineşte criza drept "ruptura unui echilibru dinamic, echilibru care rezultă dintr-un raport de forţe şi dintr-o confruntare de acţiuni de naturi diverse, care se exercită în conformitate cu anumite tendinţe generale ale politicii statelor".

R.Aron, analizează criza drept "perioada unui conflict între două sau mai multe state, care intervine atunci când una dintre părţi a pus cealaltă parte în defensivă asupra unui punct precis sau care poate fi precizat şi este nevoie de luarea unei decizii asupra răspunsului care trebuie dat acestei provocări". Despre crizele războiului rece acelaşi autor scria: "atunci când posibilitatea războiului nu poate fi luată în calcul … criza este acea formă de violenţă reţinută, de confruntare nedusă până la capăt, menită să exercite o presiune asupra celuilalt pentru a-l constrânge să renunţe la interesele sale legitime şi pentru a obţine de la acesta concesii care nu depăşesc pragul mizei şi riscului războiului total".

În funcţie de fenomenul (domeniul) în care au loc, crizele, ca şi conflictele pot fi: politice, economice, sociale, informaţionale, culturale, financiare, etnice, religioase, militare şi politico-militare [6]. O altă clasificare a crizelor este înaintată de către Gh.Nicolaescu care evidențiază trei grupe: crize de securitate, crize de interese și, respectiv, crize de conștiință [6].

Actualmente, în literatura de specialitate există o multitudine de abordări cu referire la termenul „criză". Pentru o mai bună comprehensiune a „crizei", apare necesitatea de a scoate în evidență principalele caracteristici ale acestui fenomen. Astfel conform opiniei specialiștilor în materie, caracteristicile crizelor sunt:

1) ruperea status quo-ului și încălcarea stării de balanță;
2) interpretarea de către participanți a crizei ca amenințare;
3) posibilitatea reală a unei confruntări militare;
4) necesitatea imediată de a lua o decizie corectă.

În sistemul international, criza poate fi previzibilă ca rezultatul încordării și ofensării a unuia dintre participanți. Astfel, crizele sunt considerate a fi purtătoarele unor amenințări pentru securitatea națională sau internațională și necesită decizii prompte, imediate, care au drept scop soluționarea crizelor.

Pentru actualele relații internaționale este caracteristic prezența disputelor, a crizelor și chiar a războaelor. Lipsa disputelor interstatale este un fenomen excepțional. Însuși istoria ne demonstrează că atât între persoane, cât și între state există opinii și interese diverse. Odată cu intensificarea acestor dezacorduri / dispute se pune baza crizei, care odată intensificată, poate să se transforme / poate lua forma unui război. Care este diferența dintre criză și război? Care este momentul transformării crizei în război? Ce relații există între aceste două fenomene? Atât criza, cât și războiul sunt două subcategorii a unui fenomen cu mult mai larg - disputa internațională. În cadrul acestor dispute, relațiile interstatale pot să preea următoarele patru caracteristici / forme:

1) dispute internaționale fără criză și război;
2) crize care nu condiționează escaladarea războiului;
3) crize care sunt preludiul unui război;
4) războiul sau conflictul armat.

În cazul în care discutăm despre disputele internaționale, având în vedere situația unei tensiuni permanente sau de o durată mai lungă, nestabilă care poate să escaladeze / izbuhnească. În acest caz, statele deschis sau în mod ascuns pot să se amenințe reciproc, expunându-și intențiile prin intermediul utilizării tuturor mijloacelor și posibilităților pentru atingerea scopurilor / obiectivelor. În cazul în care amenințarea cu utilizarea puterii este doar o posibilitate, relațiile interstatale, dintre două state care au dispute, pentru o perioadă de timp rămâne cvazipacifică sau normală.

Criza, care poate fi cauza apariției unor evenimente (decizii, circumstanțe, evenimente), este determinată de relații specifice existente între state. Este determinată de prezența unor relații specifice interstatale. Pe parcursul istoriei, crize care au crescut / s-au transformat în războaie sunt puține la număr. În secolul XX majoritatea crizelor au fost soluționate pe cale pașnică sau cu utilizarea limitată a puterii. Analizând crizele din perioada 1929-2006 ne permite să subliniem faptul că:

1) crize care nu s-au declanșat în război - 62%
2) crize care s-au transformat / au condiționat declanșrea războiului - 15%
3) crize care au continuat pe parcursul războiului - 23%

Astfel, criza cu rezolvare favorabilă, semnifică soluționarea problemelor interstatale, cât și înlăturarea problemelor sau tensiunilor existente. Totodată se păstrează situația de criză care deseori se transformă în tensiune. Dramatică poate fi cazul în care criza se transformă în război. În secolul XX războiul a devenit continuarea crizei la fiecare al optulea caz [25, p.33-48].

Fenomenul „criză politico-militară" este aria de interes științific pentru M.V.Grigoroiu. În opinia cercetătorului, criza militară este o situaţie nou creată prin trecerea de la starea de pace, care implică şi anumite stări tensionale (de regulă, o stare de criză în care violenţa nu există sau este foarte slabă), la starea conflictuală, în cadrul căreia una sau toate părţile implicate au folosit sau folosesc violenţa pentru impunerea prin forţă a obiectivelor sau intereselor proprii, cu scopul de a-şi apăra valorile fundamentale. Supunând analizei criza de natură militară, Grigoroiu înaintează următorii indici care contribuie la apariția și declanșarea fenomenului: concentrarea de forţe în apropierea frontierelor naţionale prin notificarea (ori nenotificarea) activităţilor; realizarea de alianţe militare cu scop nedeclarat sau mascat; reorganizări ale sistemului militar din unele state vecine; redislocări de comandamente ale marilor unităţi şi unităţi în apropierea frontierelor; pregătiri intense ale marilor unităţi de aviaţie, concentrări în baze militare, exerciţii, simulări, antrenamente într-o concepţie de „învăţământ" sau sub alte forme de mascare; reorientări doctrinare ca urmare a mutaţiilor produse în politica militară a unora din statele vecine; nerespectarea culoarelor de zbor internaţionale de către aparatele de zbor militare şi civile;

dotare masivă a forţelor armate ale unor state vecine cu tehnică militară performantă şi armament modern; folosirea, pe timpul aplicaţiilor statelor majore, a scenariilor tactice ce vizează părţi din teritoriul naţional; penetrarea reţelelor de comunicaţii militare în scopul procurării de informaţii şi date despre starea unităţilor militare dintr-o anumită zonă; intensificarea acţiunilor de sustragere de armament, muniţie, echipament şi tehnică militară din depozitele armatei; sustrageri repetate de materiale explozive de la exploatările miniere şi geologice; apariţia şi proliferarea grupurilor organizate ilegal care desfăşoară acţiuni de tip terorist [5].

În opinia unor cercetători, criza politico-militară presupune situația în care are loc încălcarea balanței puterii în stat sau regiune iar oponenții accelerează dezvoltarea conflictului, sperând la schimbarea spre bine a situației. Definiţiile date crizelor sunt numeroase, majoritatea lor fiind destul de pertinente. Preocuparea pentru crizele politico-militare este justificată de gradul de periculozitate pe care-l prezintă. Criza politico-militară desemnează, de regulă, situaţia conflictuală generată de administrarea insuficientă a unei situaţii critice profunde de către o putere politică, ce nu reuşeşte să satisfacă raţionalitatea socială pentru care au fost create şi produc violenţă militară. Orice criză politico-militară decurge dintr-o situaţie socială critică ce exercită presiuni asupra relaţiilor şi acţiunilor sociale, legate de obicei de problema puterii, ceea ce conduce pentru rezolvarea problemei la violenţă militară. De regulă criza politico-militară constituie o etapă superioară a unei crize politice interne sau internaţionale [10].

Crizele politico-militare apar în condițiile când sistemele sau acţiunile politice ajung în impas, când sunt epuizate toate celelalte resurse şi se apelează la forţa armată. De regulă, criza politico-militară constituie o etapă superioară a unei crize politice interne şi internaţionale. Desigur, crize se pot găsi în oricare alt domeniu al acţiunii umane şi nu numai, dar important este să sesizăm acele domenii şi acele crize care au un rol central în determinarea, configurarea şi reconfigurarea fenomenului conflictualităţii. În funcţie de spaţiul pe care îl cuprind, ele pot fi: globale, continentale, zonale (regionale), în zone de falii şi chiar în zone de confluenţă. În funcţie de zona în care se desfăşoară, de implicaţiile politice şi de entităţile angajate, crizele şi conflictele pot fi: naţionale (în interiorul graniţelor unui stat); frontaliere (între două state care au aceeaşi frontieră), regionale şi globale. În funcţie de calitatea şi caracteristicile entităţilor angajate, pot fi: inter-etnice; religioase; inter sau intra-civilizaţionale; inter-instituţionale; inter-categorii sociale; profesionale. În funcţie de intensitate, crizele şi conflictele pot fi: de joasă intensitate, de intensitate medie şi de mare intensitate. Crizele se înscriu totdeauna pe o treaptă superioară de intensitate şi pot duce la conflicte violente şi chiar la războaie.

Criza politico-militară este o stare acută, de tranzit, fie către o reaşezare a ordinii fie către un conflict, de unde necesitatea de a stabili care este pragul care separă o criză de un diferend sau de un război. Criza şi războiul reprezintă două subcategorii ale unui fenomen mai larg, diferendul internaţional. În cadrul diferendului, relaţiile dintre state îmbracă forme diverse:

a) Diferendele internaţionale fără criză sau război sunt situaţii de tensiune permanentă, de lungă durată, instabile prin natură şi susceptibile de a exploda. Statele se ameninţă unele pe altele într-un mod mai mult sau mai puţin deschis. Ele pot utiliza diverse mijloace pentru a-şi atinge obiectivele. Dacă ameninţarea sau recursul la forţa armată rămâne o eventualitate, relaţiile dintre statele despărţite printr-un diferend se înscriu într-o normalitate fragilă.

b) Crizele care nu se transformă în război pot avea drept cauză directă decizii, circumstanţe, accidente sau alte evenimente deosebite. Ele pot apărea între două sau mai multe state care se confruntă brusc cu o situaţie în aparenţă dificil de acceptat în relaţiile dintre ele şi care comportă riscuri şi pericole. Deciziile trebuie luate fără întârziere şi sunt susceptibile să antreneze la rândul lor, reacţiile brutale şi violente ale celeilalte părţi.

c) Crizele care precedă războiul şi războaiele propriu-zise sunt relativ puţin numeroase. În secolul XX, cele mai multe crize au fost controlate, fie într-un mod nonviolent, fie prin folosirea limitată a forţei. Războiul sau conflictul armat este adesea rezultatul unei crize politico-militare gestionate defectuos. Unii cercetători americani consideră că şi pe parcursul derulării războaielor pot fi deosebite mai multe genuri de crize. Există, totuşi şi o altă abordare care distinge între "criză" şi "situaţii de criză", între o criză internaţională clară şi dificultăţi pasagere, chiar dramatice, survenite în timpul războiului. În oricare din aceste situaţii, războiul poate constitui adesea o criză pentru un stat terţ, care nu este implicat în mod direct sau imediat dar care s-ar putea implica ulterior în conflict din diverse raţiuni. De exemplu, războaiele din Liban, Cambogia, Somalia, cele din fosta Iugoslavie au constituit crize pentru actorii internaţionali cu interese din cele mai diverse în zona afectată.

Analizând fenomenul „crizei politico-militare", observăm prezența unor criterii de clasificare a acestuia. Într-o enumerare neexhaustivă, printre criteriile propuse în literatura de specialitate pentru clasificarea crizelor internaţionale amintim: criteriul cronologic şi geografic; intensitate sau rezultat (paşnice sau beligerante); numărul de părţi implicate (mondiale, regionale, bilaterale); originile şi cauzele declanşatoare ale crizelor (subite sau progresive, fortuite sau voluntare); influenţa crizelor asupra evoluţiilor geopolitice (crize induse, crize angrenaj, crize calculate, crize accidentale).

Folosind clasificarea ce are drept punct de referinţă perioada războiului rece combinată cu un criteriu geografic deosebim:

a. *crizele periferice care afectează interesele periferice ale mai multor puteri*. Nu se soldează cu război deoarece nu privesc interesele fundamentale ale marilor puteri implicate; crizele de centru ale războiului rece sunt crize succesive care se derulează în centrul sistemului internaţional (ex. Berlin) şi se propagă spre periferie, în nord sau în sud (Budapesta, Praga, Mediterană);

crizele ulterioare războiului rece (după 1990). Crizele din Somalia, Cambodgia, Rwanda sunt crize periferice, în timp ce crizele din fosta Iugoslavie, Irak sau cele potenţiale din Iran şi Coreea de Nord pun în discuţie chiar fundamentul organizării noului raport de putere şi sunt crize de sistem. Diferenţa esenţială faţă de perioada războiului rece constă în încercarea de a rezolva aceste crize nu prin înfruntarea blocurilor antagonice, ci prin cooperarea dintre succesorii acestora.

b. *Clasificarea crizelor în funcţie de originile şi cauzele acestora*:

• crizele progresive sunt cele care se derulează în stare latentă, evoluând gradual. Ea se declanşează în punctul culminant al unui proces lent de acumulare şi de escaladare a tensiunii între doi adversari. Durata de incubaţie este lungă. Exploatarea progresivă a resurselor naturale, punerea în aplicare în mod progresiv a unor tehnologii noi, creşterea demografică sau a fenomenului migraţiei populaţiilor, sunt factori care pot exercita o presiune graduală asupra unui sistem internaţional sau a unui stat, până când depăşesc pragul tolerabilităţii şi generează o criză. Printre potenţialele crize de acest tip sunt cele care privesc Iranul sau Coreea de Nord. Consolidarea puterii nucleare a acestora constituie un motiv de preocupare pentru comunitatea internaţională. De asemenea migraţia evreilor în Palestina în prima jumătate a secolului XX a stat, într-o măsură mai mare sau mai mică, la originea diverselor crize ale Orientului Mijlociu după 1947, ilustrând rolul pe care migraţiile internaţionale îl pot avea în declanşarea crizelor. La fel, dezastrele naturale precum seceta extremă care a produs în Somalia foametea şi războiul civil a fost la originea unei crize evolutive şi graduale.

• crizele subite sunt declanşate de evenimente dificil de prevăzut, punctuale şi de foarte scurtă durată. Se poate imagina debutul unei crize subite prin apariţia unui moment dramatic în relaţiile dintre două state atunci când un eveniment neprevăzut rupe echilibrul şi stabilitatea existentă în raporturile bilaterale dintre cele două părţi. O criză subită este dificil de prevenit de către guvernanţi, ea caracterizându-se printr-o surpriză aproape totală. Războiul dintre Somalia şi Etiopia din 1977, luarea de ostatici americani la Teheran în 1979, atentatul de la Berlin din 1986, masacrele interetnice din Rwanda din 1990 au fost evenimente bruşte şi generatoare de crize.

• clasificarea crizelor în crize voluntare sau fortuite depinde perspectiva de abordare. Declanşarea unei crize este uneori rezultatul unei politici deliberate. Un stat speră ca, în acest mod, să obţină de la alt stat un anumit

avantaj pentru a-şi ameliora propria poziţie sau stare de securitate. Pentru unul dintre state criza este voluntară, pentru celălalt, ea este fortuită. Când Hitler a remilitarizat Renania în 1936 sau când a solicitat dezmembrarea Cehoslovaciei în 1938, cancelarul german ştia că îşi va constrânge adversarii să riposteze, că va crea o tensiune care va conduce inevitabil la declanşarea unei crize internaţionale grave, din care spera să iasă învingător, consolidând statutul internaţional al Germaniei. Situaţii similare sunt în cazul colonelului Nasser care a colonizat Canalul Suez în 1956 sau când sârbii din Bosnia au invadat Srebeniţa în iulie 1995 pentru a-i alunga pe musulmani.

c. *Clasificarea crizelor în funcţie de rolul acestora:*

În cadrul acestei clasificări sunt luate în considerare locul crizei în evoluţiile internaţionale si rolul pe care factorii de decizie l-au rezervat acestora, în funcţie de interesele urmărite. Există, astfel, crize induse, crize angrenaj, crize calculate şi crize accidentale.

• criza indusă este o criză voită şi, în general, o criză subită. Este declanşată de un stat care urmăreşte provocarea unui conflict armat. Statul agresor caută un pretext, procură un casus belli pentru a declanşa un război care îi este necesar la acel moment. Statul acţionează în aşa fel încât cealaltă parte să pară responsabilă de declanşarea crizei şi, deci, a războiului. Acesta foloseşte toate mijloacele diplomatice şi politice pentru a-şi izola adversarul, asigurându-şi sprijinul opiniei publice şi solidaritatea, cât mai mult posibil, a comunităţii internaţionale.

Diverse crize induse au apărut de exemplu atunci când Hitler a urmărit să extindă stăpânirea germană prin forţă şi încercând să plaseze responsabilitatea confruntărilor asupra vecinilor. Statele europene, prin politica de appeacement, nu au permis ca aceste crize să atingă punctul culminant - declanşarea războiului. Ultima criză de acest fel, cea iniţiată în 1939 împotriva Poloniei, s-a soldat, după cum era prevăzut, printr-un război despre care se spera că va fi limitat. Prin urmare, statul care declanşează criza indusă nu urmăreşte un acord sau un compromis ci victoria absolută. Pretextul declanşării crizei este construit. În crizele obişnuite decizia de a recurge la forţă este luată în timpul crizei în timp ce în cazul crizelor induse ea este luată cu mult înaintea declanşării acestora. Astfel, la invadarea Kuweit-ului la 1 august 1990, Saddam Hussein şi-a asumat riscul şi chiar a vrut declanşarea unui conflict.

• criza angrenaj îşi are originea în voinţa unui stat de a schimba status quo-ul internaţional. Este cazul unui conflict între două state care se extinde la alte state fără ca cea din urmă să fi dorit aceasta, ci pentru că ele au perceput în mod progresiv o ameninţare la adresa lor sau s-au considerat implicate. Aceste crize secundare, derivate din confruntări în derulare, pot conduce la rândul lor la diferende intense. Statele implicate într-o criză angrenaj încearcă să obţină un acord diplomatic care le-ar permite să evite ostilităţile însă adesea se dovedeşte

că interesele lor naţionale sunt ireconciliabile. Criza angrenaj conduce adesea la război. Evenimentele care au condus la primul război mondial oferă mai multe exemple în acest sens (de exemplu implicarea Belgiei neutre în conflagraţie datorită vecinătăţii geografice cu Franţa şi Germania; implicarea în război a SUA datorită torpilării de către submarinele germane a vaselor britanice, implicarea Finlandei în cel de-al doilea război mondial, datorită vecinătăţii sale cu URSS, etc.

• criza calculată este o criză voluntară dintre cele mai frecvente, declaşată din dorinţa de a modifica raporturile de forţe şi echilibrul internaţional. Criza este provocată pentru a transforma un status quo nesatisfăcător. Ea poate servi la introducerea unor date noi în negocierile în curs sau pentru a debloca negocierile aflate în impas. Criza calculată poate fi utilizată pentru a surmonta dificultăţile aduse de propriul sistem politic intern (cum ar fi revoluţia culturală declanşată în China de Mao Tze Dung).Criza calculată este utilizată şi pentru a profita de vulnerabilitatea conducătorilor părţii adverse. Ea permite agresorului să transforme brusc sistemul internaţional şi se urmăreşte obţinerea de la alt stat de avantaje importante cum ar fi teritoriu, resursele strategice, avantajele economice dar şi influenţă politică sau recunoaştere internaţională. Statul agresor lansează deliberat o provocare statului advers prin diverse presiuni pornind de la simple agresiuni declarative până la ameninţarea cu războiul [10].

Specificitatea acestui tip de criză constă în aceea că se urmăreşte convingerea statului adversar să renunţe la atitudinea sa într-o anumită problemă fără a fi nevoie de un război. Succesul crizei calculate depinde de măsura în care obiectivul urmărit poate fi atins fără a declanşa războiul. El depinde atât de credibilitatea ameninţărilor proferate cât şi de receptivitatea adversarului la argumentele prezentate.

Acest tip de comportament politic este numit „pe marginea prăpastiei" sau „brinkmanship" după expresia lui J.F.Dulles, secretarul de stat al preşedintelui D.Eisenhower. Exemple de crize calculate care declanşează războaie sunt criza din Cuba din 1892, criza balcanică din 1914, criza Berlinului declanşată de URSS căreia i-au ripostat aliaţii în 1948, criza din Orientul Mijlociu din 1967, iniţiată de colonelul Nasser, care a declanşat "războiul de 6 zile" şi înfrângerea umilitoare a Egiptului şi a cauzei arabe. Exemple de crize mai bine calculate sunt criza bosniacă din 1908, remilitarizarea Renaniei, criza din Munchen din 1938 şi lansarea de către preşedintele Sadat a trupelor egiptene pentru luarea cu asalt a canalului de Suez (6 octombrie 1973). Criza accidentală este o criză subită şi nedeliberată care se produce rar. Factorii de decizie ai statelor implicate au impresia că declanşarea crizei nu a fost dorită şi nici sancţionată de vreunul dintre actorii internaţionali. Criza izbucneşte aproape spontan şi fără provocare de orice natură. Ea este declanşată de acte, decizii sau incidente de rutină, aparent inofensive. Din cauza unor circumstanţe nefericite,

a unor neînţelegeri sau a unor erori de apreciere, unul sau mai multe state se găsesc aruncate în mijlocul unei crize.

Printre crizele prezente pe mapamond sunt şi cele cauzate de nepriceperea sau lipsa de informare a executanţilor, de intenţiile subversive ale unor grupuri mici de rebeli sau de indivizi care acţionează în nume personal. Declanşată în acest mod, criza este accidentală chiar dacă a fost premeditată de persoane particulare deoarece nu a fost dorită, nici creată şi nici susţinută de responsabilii politici. Astfel, atentatul de la Sarajevo din 28 iunie 1914 este realizat de un naţionalist sârb, fără ca guvernul de la Belgrad să fi cunoscut, dirijat sau încurajat atentatul. În ciuda consecinţelor sale covârşitoare, acţiunea teroristă a criminalului apărea iniţial ca un eveniment semifortuit. Această crimă este condamnabilă însă este actul unui individ în principiu fără semnificaţie politică. Guvernul sârb a fost implicat într-o criză de care nu a fost responsabil. Cu toate acestea, criza accidentală creează învingători şi învinşi. Aceste diferende sunt purtătoare de schimbări potenţiale faţă de care factorii de decizie ce trebuie să îşi contureze o poziţie, pro sau contra. Omul de stat confruntat cu o criză accidentală are interesul de a folosi ocazia pentru a-şi crea un anume avantaj. Însă, acest tip de criză nu lasă timp pentru a evalua şi planifica exploatarea consecinţelor. Criza accidentală presupune o reflecţie şi acţiune rapide [10].

Nu mai puțin interes pentru știința contemporană cu referire la cercetarea fenomenului „criză politico-militară” prezintă abordările înaintate de către M.Atanasiu. Astfel, în opinia lui M.Atanasiu, criza militară este situația creată de tranziție, caracterizată de tensiuni între state în care una sau ambele părți recurg la utilizarea forței, violenței în scopul de așsi realiza interesele [1, p.32].

În contextual analizei abordărilor teoretice ale fenomenului „criză politico-militară”, prezintă interes și cercetările elaborate de către I.Bakhaya. Astfel, conform opiniei lui Bakhaya, criza politico-militară poate fi examinată din perspectiva evoluţiei „stărilor de criză”, escaladarea şi detensionarea acesteea. În cazul unei crize politico-militare, acutizarea este însoţită de creşterea nivelului violenţei, care poate atinge stadiul de conflict armat, după consumarea căruia situaţia tinde spre o nouă stabilitate. Perioada de maxim (faza acută) a crizei, în timpul căreia se poate desfăşura conflictul armat, este acoperită în parte de etapa de escaladare, urmată de regresul stării conflictuale. Trecerea de la prima etapă la cea de-a doua poate surveni după oricare dintre stările care definesc procesul de derulare a crizei.

Etapa de escaladare, conform opiniei lui Bakhaya, începe cu starea denumită „pace”, caracterizată prin absenţa tensiunilor între inamicii potenţiali. Escaladarea crizei conduce la o situaţie în care ea poate urca până la starea de „diferend”, adică până la pragul de ameninţare la adresa principalelor obiective prioritare, care generează o stare de neliniște (tulburare) şi suspiciune în

legătură cu motivele şi acţiunile adversarului (adversarilor) potenţiali, caracterizată prin vigilenţă sporită şi de o atitudine de încercare de intimidare şi de descurajare a adversarului. În această etapă, principalele activităţi de gestionare a crizei constau în identificarea crizei intensificate şi planificarea reacţiei, atenţia concentrându-se asupra obţinerii de informaţii destinate unei mai bune înţelegeri a situaţiei reale, atât în termenii cauzelor crizei, ai obiectivelor şi ambiţiilor părţii adverse, cât şi în termenii strategiilor posibile de urmat în vederea realizării acelor obiective. Creşterea intensităţii crizei conduce la „confruntare", o stare de interes activ faţă de motivele şi acţiunile adversarului, ceea ce înseamnă că una sau mai multe dintre părţile implicate în criză recurg la acţiuni violente şi că există o acutizare a poziţiilor acestora. In majoritatea situaţiilor, această fază este caracterizată de desfăşurarea unor exerciţii militare al căror grad de agresivitate creşte direct proporţional cu creşterea intensităţii crizei, pregătirii pentru dislocări de forţe, dislocări operaţionale curente şi formularea de ultimatumuri. Principala activitate de gestionare a crizei este, în acest caz, reţinerea (limitarea) crizei, în paralel efectuându-se pregătirile pentru conflictul armat, dacă el devine inevitabil. Punctul culminant al crizei este reprezentat de starea denumită „conflict armat", ceea ce acoperă doar parţial etapa de escaladare şi de detensionare; stare care se instalează ca urmare a eşuării acţiunilor menite să conducă la un acord al părţilor. Faza conflictului armat nu este obligatorie. Ea poate lipsi în derularea crizei dacă „glasul raţiunii" conduce părţile implicate la găsirea unor soluţii paşnice de, fie din proprie iniţiativă, fie la recomandarea sau sub presiunea unor factori din afara crizei (organisme internaţionale, marile puteri etc.).

Etapa de regres a crizei se refera la scăderea intensităţii acesteia şi intrarea mai întâi într-un stadiu de „detensionare", caracterizat printr-o reducere a violenţei manifestate de părţile implicate. Perioada poate include retragerea forţelor si recunoaşterea faptului că ameninţarea la adresa principalelor obiective prioritare se reduce, ceea ce nu înseamnă neapărat încheierea crizei, nici că a fost soluţionată în mod favorabil. În această stare creşte convingerea că perioada cea mai dificilă a fost depăşită şi că adversarii depun eforturi pentru realizarea unei situaţii post-criză stabile, reciproc acceptabilă, principala activitate de gestionare a crizei fiind dezangajarea, caracterizată de redislocarea forţelor şi negocierea păcii [2, p.42]

De asemenea, în cercetările sale Bakhaya evidenţiază prezenţa unei a treia variante în evoluţia crizei, anume, aceea în care faza acută (conflictul armat) încheie practic, starea de criză. Conform opiniei cercetătorului, este puţin probabil ca, odată cu încheierea ostilităţilor armate, părţile să poată reveni brusc la sentimente de amiciţie una faţă de cealaltă, punând capăt cu totul încordării politice, economice, culturale, spirituale etc.

Totuşi, criza politico-militară internaţională, accentuiază Bakhaya, nu desemnează neapărat prezența unui conflict armat. Dacă părţile sunt conştiente de riscurile escaladării manifestării sale violente, dacă manifestă voinţa necesară şi dacă în viaţa internaţională există factori capabili să intervină în mod pozitiv şi eficient, ea poate fi soluţionată pe cale politică, fără a atinge faze distructive, cu efecte de multe ori ireparabile. În acest caz, chiar dacă starea conflictuală cunoaşte şi anumite manifestări violente, ele pot fi, în cele din urmă, controlate. Viaţa a confirmat că unele stări de încordare şi crize au putut fi depăşite şi soluţionate pe calea tratativelor, demonstrându-se astfel că folosirea mijloacelor politice, paşnice, este cel mai înţelept si sigur mod de a proceda în situaţii litigioase, în timp ce intervenţiile militare şi războaiele nu fac decât să agraveze, de cele mai multe ori, situaţiile conflictuale existente şi să genereze noi conflicte [2, p.43]. De obicei criza reprezintă o situație temporară care poate să ducă la încetarea relațiilor interstatale. Această situație poate fi extinsă pe parcursul săptîminilor sau chiar a lunelor. În acest caz criza se desfășoară conform deciziilor luate, reeșind din situațiile existente.

Spre deosebire de Bakhaya, D.Nakașidze distinge patru etape de dezvoltare a acestui fenomen: precriză, escaladarea, desfășurarea și, respectiv, impactul sau rezultatul crizei. Astfel, conform etapizării înaintate de către Nakașidze, fiecare fază dispune de anumite particularități.

Prima etapă care condiționează apariția situațiilor de criză, este etapa **pre-crizei.** Etapa pre-crizei este caracterizată prin prezența amenințărilor cu caracter ridicat, care reprezintă un organism internațional infectat și care se manifestă sub diferite forme. Relațiile internaționale se intensifică, se intensifică declarațiile cu caracter agresiv, apar incidente, care uneori pot condiționa utilizarea armei. Forțele militare ale statului pot sa fie în stare de urgență, au loc manevre. Între state au loc contradicții cu caracter diferit-ideologic, religios, teritorial, care intensifică relațiile interstatale. Deseori, în asemenea situații se recurge la utilizarea boicotului și embargoului. Această stare, deși este neplăcută, încă nu semnifică prezența crizei. Necătând la declarațiile dure, încă nu are loc confruntarea dură și nu apare necesitatea de a da lovitura inamicului. În timpul acestei etape guvernele au timpul de a duce tratative / negocieri sau consultări cu referire la evitarea situației de criză. Guvernele au posibilitatea de a obține informația necesară de a-și evalua propriile forțe și potențial. În situația dată, guvernele, sau persoanele cu funcții de răspundere care nu au intenții agresive sau dușmănoase, speră să soluționeze disputele pe cale diplomatică, utilizând mijloace pașnice pentru a reveni la o situație stabilă.

Astfel, în timpul perioadei pre-criză participanții se află în relații de conflict. Aceasta este etapa apariției unei situații tensionante, dar în acelaș timp, există o tensiune limitată între state. Unii specialiști consideră această fază ca fiind una periculoasă: din cauza unor erori neînsemnate, situația poate să iasă de

sub control, sau nu mai poate fi reglementată și brusc să devină cauza evenimentului. Această situație poate fi condiționată de trei cauze: 1) acțiuni comise sub formă de control al unor teritorii străine; 2) destabilizarea situației pe calea lichidării / uciderii unuia din liderii de stat; 3) schimbarea situației internaționale, în special, ca rezultat a manifestării unilaterale a anexării unui teritoriu. În calitate de catalizator a unei astfel de situații poate servi un incident atât în interiorul, cât și în afara statului.

Cea de a doua etapă a crizei este etapa **escaladării.** Escaladarea este etapa în care brusc are loc încălcarea echilibrului sistemului internațional sau a unui subsistem regional. În aceste condiții crește probabilitatea declanșării unui război. Evenimentele ulterioare se dezvoltă în direcția complicării situației: declarațiile dure ale liderilor de stat, situația tensionantă în mass-media, manifestarea caracterului naționalist, demonstrarea potențialului militar sau înaintarea ultimatumului. Astfel de acțiuni ale unui stat pot condiționa apariția unei reacții mai dure din partea adversarului. De asemenea, în cazul luării unor decizii din partea guvernului o influență asupra societății, dar și asupra situației în general o au factorii psihologici. În cadrul societății crește nivelul de revoltă și de insatisfacție. Opinia publică care reacționează spontan la evenimente poate fi manipulată, având rolul său în reglementarea situației. De la situația de criză până la situația în care este posibilă declanșarea unui eventual războieste situația tranzitorie, adică etapa intermediară de la o stare spre o altă stare. Probabilitatea creșterii crizei și transformarea acesteea în război poate fi condiționată de următoarele condiții:

1) are loc încălcarea balanței de putere, capabilă să diminueze războiul. Statul mai puternic nu are frică de situația creată și nici chiar de război;

2) în cazul în care instabilitatea internă a unui sau mai multor state condiționează escaladarea războiului. În scopul soluționării problemelor, conducătorii statelor în care situația internă este nestabilă, direcționează atenția societății asupra amenințărilor externe. De obicei acesta este jocul statelor autoritare, care sunt pe punctul de a recurge chiar și la violență. Totodată, astfel, statele, sitiația cărora este nestabilă și se află în criză, sunt predispuse să desfășoare un război;

3) în cazul în care statul presupune, că există amenințări la adresa securității sale. Cu cât statul î-și valorifică mai mult interesele care i-au fost afectate de criză (integritatea teritorială, securitatea națională, însuși existența statului), cu atât mai mult acțiunile sale devin riscante;

4) în cazul în care amplasarea geografică are un rol în procesul de trecere de la criză la război. Vecinătatea teritoriilor statelor, părți aflate în conflict, poate intensifica gradul detensiune în relațiile persoanelor care iau decizii în cazul unor sitații inevitabile. Cu cât este mai mică distanța dintre statele participante la criză, cu atât mai mult este posibilă escaladarea / începerea unui

război. Această criză criza dispune de caracteristicile unui război. Cu cât distanța dintre state, părți ale crizei, este mai mică, cu atât este mai mare riscul declanșării unui război. În cazul în care statul care a provocat criza pe calea violenței, există posibilitatea și probabilitatea ca statul-victimă, asupra căruia a fost îndreptată situația creată, să dea risposta într-o formă cu mult mai violentă. Această situație este esența etapei escaladării. Este etapa care poate condiționa pierderi cu mult mai mari față de etapele anterioare. Manifestarea abținerii în anumite probleme presupune neadmiterea înrăutățirii situației, sau chiar evitarea unui conflict. Astfel, manifestarea unei abțineri cu referire la o problemă delicată necesită acțiuni care ar contribui la trecerea de la criză spre dezactivare, evitând astfel inițierea unui eventual război.

Cea de a treea etapă a crizei este **dezactivarea.** Datorită acestei etape are loc evitarea izbucnirii unor crize interstatale, inclusiv are loc evitarea izbucnirii unui război. În condițiile create are loc diminuarea intensității situației de conflict, iar ca rezultat are loc o înțelegere temporară între state.

De obicei statele aflate în criză, depun maximum eforturi de a soluționa situația creată. În această perioadă, care durează diferit, în dependență de situație, are loc diminuarea riscului unei confruntări deschise, are loc o diminuare a tensiunii și are loc calmarea sau normalizarea situației. În situația creată, persoanele, de decizia cărora depinde desfășurarea evenimentelor, sunt conștiente și capabile de a percepe pericolul. Interesele vitale ale statului nu mai sunt amenințate. Există timp pentru a reflecta, iar interesele vitale ale statelor nu mai sunt amenințate, războiul devenind puțin probabil. Treptat are loc calmarea societății. Cu toate că este puțin probabil de determinat durata acestei etape, ea poate fi de durată mică, dar poate fi și de o durată mai îndelungată.

A patra etapă este **impactul**. Influența crizei se manifestă prin repercursiunile acesteea asupra finalului evenimentului. Modificate sub un anumit aspect, relațiile dintre statele implicate, cât și conducerea acestora constată revenirea la situația de precriză. Statele dispun de timp pentru a reflecta și a lua decizii adecvate. Fiecare criză modifică relațiile interstatale și duc pe viitor la o nouă situație și reconfigurare a forțelor în cadrul sistemului intenațional. Stabilitatea relațiilor depinde de felul pe cât de pozitiv s-a sfârșit sau au fost înlăturare momentele negative [25, p.33-48]. Conform opiniei lui P.Dobrescu, orice criză se prelungește iar situația post-criză este urmărită de diverse pericole [7, p.11].

Astfel, criza este fenomenul care apare în rezultatul dezvoltării unei stuații conflictogene interstatale. Criza este fază apogeu, care semnifică că situația crată a ajuns la o etapă periculoasă, iar utilizarea unui spectru larg de mijloace economice, politico-diplomatice, politico-psihologice, ideologice, a dreptului internațional nu au dus la obținerea unui rezultat dorit. Spre deosebire de conflictele internaționale care, de regulă, au un caracter de lungă durată,

criza este percepută ca un set de evenimente, care deseori se dezvoltă rapid, încât contribue la crearea unor imprevizibilități.

De asemenea, criza reprezintă punctul-limită în evoluția unui conflict internațional, dar nu este faza obligatorie. Principala caracteristică a unei crize este condiționată de poziționarea unică în sistemul relațiilor interstatale conflictogene. Este situația între pace și război. Carарcterul tranzitoriu al crizei este determinat de combinarea situației de criză care este un punct de legătură atât pentru situația de război, cât și pentru diplomația pașnică.

Esența crizei politico-militare este caracterizată prin prezența următoarelor particularități:

Primo. Politicienii conștientizează că acțiuile reale sau potențiale ale adversarului amenință unele interese naționale cât și a prestigiului acestui stat pe arena internațională. Criza poate fi condiționată de o amenințare, dar deseori de o combinare de amenințări.

Secondo. Politicienii conștientizează că opunerea amenințărilor sau a setului de amenințări, cu excepția cazurilor care, cel mai des sunt neacceptate-capitularea, poate duce la declanșarea unui conflict de proporții. Probabilitatea declanșării unui război este condiționată de acțiunile politicienilor în condițiile conștientizării creșterii riscului și a strsului provocat de criză.

Terțio. Politicienii, în timpul crizei nu dispun de suficient timp pentru a lua anumite decizii gândite și concrete, lucru care intensifică situația politico-psihologică tensionată, care poate fi un obstacol în luarea unei decizii concrete sau a unui curs rezonabil politico-militar. Factorul timpului se intensifică în condițiile în care părțile, una sau ambele, sunt convinse că prioritatea acțiunelor inițiale pot servi drept un trofeu.

Aceste interpretări, luate în ansamblu, deşi sunt diferite, se completează unele pe altele, permit a concepe criza în sens larg ca noţiune politologică fundamentală, dar și militară. În opinia noastră criza este un fenomen complex ce trebuie tratat ca instrument atât al politicii interne, cât şi a politicii externe, ca necesitate conştientizată a naţiunii în auto-păstrare şi dezvoltare, în sporirea resurselor naţionale şi asigurarea securităţii sale; ca cele mai vitale nevoi ale statului ce ţin de asigurarea suveranitatăţii, independenţei şi integrităţii teritoriale, prosperităţii economice şi a realizării drepturilor şi libertăţilor omului. Atare interpretare acrizei, de natură complexă, se axează atât pe aspectele statice, cât şi dinamice. Ea vizează necesităţile şi nevoile tuturor comunităţilor sociale şi a societăţii în ansamblu, a statului ca instituţie fundamentală a sistemului politic.

Concluzii

În literatură de specialitate conceptul de „criză” frecvent este abordat în conexiune cu securitatea statului, considerându-se că crizele influențează direct

asupra securității, atât pe plan intern, cât și pe plan extern. Analizând abordările teoretice ale termenilor de „securitate internațională" și, respectiv „criză", am putea înainta o proprie viziune asupra relației existente între aceste fenomene. Astfel, „criza" în opinia autorilor, reprezintă fenomenul care este determinat de prezența tensiunilor și contradicțiilor între două sau mai multe state, condiționate de manifestarea puterii politice, economice sau militare în scopul realizării unor interese. Utilitatea cercetării conceptului de „criză", dar și impactul pe care l-a avut și-l are asupra relațiilor internaționale, face posibilă evaluarea corectă a situației de pe mapamond, a tendințelor actoriilor geopolitici, a rolui pe care aceștea î-l pot deține într-un anumit spațiu.

Așa cum anterior s-a menționat, criza aduce cu sine deteriorarea relațiilor interstatale, având repercursiuni directe asupra securității internaționale. Intersectarea interdependenței relației „securitate internațională - criză" se adâncește ca urmare a impactului pe care î-l are criza, în special a evoluțiilor prezente în cea de a doua etapă a crizei - escaladarea, sau după cum am menționat, încălcarea echilibrului securității internaționale prin crearea situațiilor de conflict sau război, situație care poate fi cauzată de încălcarea balanței de putere, instabilitatea internă sau externă a statelor, prezența unor amenințări directe la adresa securității statelor prin declarațiile unor lideri politici, demonstrarea potențialului militar, situație care poate condiționa reacția dură din partea statului adversar. Astfel, punctul de intersectare a „securității internaționale" cu „criza" este cea de a doua etapă a crizei - escaladarea. Anume această etapă, care, de altfel, este cea mai periculoasă, constituie punctul care face directa intersectare între cele două fenomene.

Din acest punct de vedere, tot ce este corelat unei situații de criză, constituie amenințări directe asupra securității statului în particular, cât și asupra securității internaționale în general. La declanșarea crizei contribue un șir de factori ca: poziția geografică a statului (mărimea teritoriului, caracterul și întinderea hotarelor, zona climaterică), resursele naturale (prezența zăcămintelor) potențialul economic (produsul intern brut, potențialul industrial, creșterea infrastructurii), balanța comerțului extern, puterea militară (mărimea cheltuielelor militare, potențialul militar, cantitatea și calitatea forțelor militare, calitatea conducerii), populația (numărul și structura ocupației, tendințele demografice), factorii moral-politici (calitatea vieții populației, integritatea societății, gradul de susținere a guvernului de către populație), calitatea diplomației (activitatea, creativitatea, gradul de impact asupra comunității internaționale, calitatea de a guverna statul), nivelul dezvoltării tehnico-științifice și a inovațiilor.

La fel ca și securitatea internațională, criza este astăzi, fără doar și poate unul dintre cele mai apelante concepte prezente în discursul politicienilor, dar și a mediului academic. Actualmente, ambele concepte, cel de „securitate

internațională" și cel de „criză" au rezonanță și greutate profund academică, iar utilizarea acestora devine realmente globală. Această situație nu este întâmplătoare. Evenimentele desemnate prin aceste concepte sunt unele dintre cele mai semnificative fenomene care au impact direct și care afectează în mod profund și direct actualul sistem al relațiilor internaționale.

Bibliografie:

1. Atanasiu M. Termes, concepts and elements used in the theory of crisis and conflict analysys. The complex and dynamic nature of the security environment. International Scientific Conference. Strategies XXI. 12 edition. V.I. - Bucarest, 2014, 388 p.
2. Bakhaya I. Crizele politico-militare și realitatea momentului. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2661314
3. Băhnăreanu C. The implication of contemporrany crises on state, society and security. The complex and dynamic nature of the securityenvironment. International Scientific Conference. Strategies XXI. 12 edition. V.I. - Bucarest, 2014.
4. Brucan S. Dialectica politicii mondiale. – Bucureşti: Ed."Nemira", 1997.
5. Carta Naţiunilor Unite. http://www.un.org/aboutun/charter/index.html
6. DEX – Dicţionarul explicativ al limbii române, Ediţia a II-a, - Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic 1998.
7. Dobrescu P. Crizele de după criză. O lume fără busolă și fără hegemon. - București, Litera. 2016. 368 p.
8. Emandi E., Buzatu G., Cucu V. Geopolitica. - Iaşi: „Glasul Bucovinei", 1994.
9. European security strategie. A secure Europe in a better world. https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf
10. Evans G., Newnham J. Dicționar de relații internaționale. - New-York, Ed. Universal-Dalsi, 2001. 600 p.
11. Grigoroiu M.V. Crizele şi conflictele contemporane. - Bucureşti: Editura Ministerului Administraţiei şi Internelor, 2006, 355 p.
12. Ioana I.C., Dumitru D., Martin I. Tipologia operațiunilor desfășurate de trupele terestre în mediul intern și internațional. - București, Ed. TOP FORM, 2008, 177 p.
13. Kolodziej E.A. Securitatea și relațiile internaționale. - Iași, Polirom, 2007. 432 p.
14. Miroiu A., Ungureanu R.-S. Manual de relații internaționale. - Iași, Polirom, 2006. 350 p.
15. Morghenthau H.J. Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace. - Iași, Polirom, 2007.

16. Moştoflei C., Duţu P., Sarcinschi A. Studii de Securitate şi Apărare, vol.2. - Bucureşti, Editura Universităţii Naţionale de Apărare, 2005, pp.15-16.
17. Manualul NATO, Biroul de Informaţii şi Presă al NATO, Bruxelles, 20
18. Nicolaescu Gh. Geopolitica securității. - București, Ed. Universității Naționale de Apărare „Carol I", 2010. 297 p.
19. Nistor E. Teorii despre crize și comunicare și comunicarea de criză.
20. Secretarul General al ONU, Letter to the President of the UN General Assembly, 4 nov. 2003, http://www.un.org.
21. Sumitul de la Istanbul, https://www.dw.com/ro/summitul-nato-de-la-istanbul/a-2628014
22. Tămaș S. Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică. - București, Ed. Academiei Române, 1993, 326 p.
23. Ungureanu R.-S. Securitate, suveranitate și instituții internaționale. - Iași, Ed. Polirom 2010. 339 p.
24. Văduva Gh., Dinu M-Ș. Crizele politico-militare ale începutului de mileniu**.** - Bucureşti: Editura Universităţii Naţionale de Apărare, 2005, 46 p.
25. Митрохин С. Национальный интерес как теоретическая проблема. // ПОЛИС №1, 1997
26. Накашидзе Б.Д. Военно-политические и международное право. Вестн. Моск. ун-та. Сер. 21. Управление (государство и общество). 2007. №4, p.33-48
27. Поздняков С. Внешнеполитическая деятельность и международные отношения. - Москва: Наука, 1986. с.45-49;
28. https://andreivocila.wordpress.com/2010/11/09/managementul-crizelor-politico-militare/

1.06.2019